

Александра Љ. Корда-Петровић¹

Универзитет у Београду – Филолошки факултет

 <https://orcid.org/0000-0002-8300-0609>

ДВОДОМОСТ КАО МОТИВ У РОМАНИМА МИЛАНА КУНДЕРЕ

Чешко - француски писац Милан Кундера (1929–2023) део свог живота провео је у Чехословачкој, а затим је скоро педесет година живео у Паризу. Део свог књижевног опуса написао је на чешком, а део на француском језику. Његови романи и есеји о књижевности припадају књижевној и интелектуалној баштини Средње Европе. Као дводомини и билитерарни аутор, у својим романима поред вишеслојних егзистенцијалистичких питања, бави се и проблемом изгнанства, егзила, емиграције и дисидентства. У овом раду фокус је на анализи Кундериног односа према феномену дводомости, под којим се подразумева проблем колебања између колективног и личног идентитета, али и проблем носталгије, сећања и заборава. На примеру Кундериних романа писаних на чешком језику *Књига смеха и заорава* (*Kniha smíchu a zapomnění*, 1979) и *Неподношљива лакоћа постојања* (*Nesnesitelná lehkost bytí*, 1984), као и на примеру романа написаног на француском језику *Незнање* (*L'Ignorance*, 2000), анализира се траума и искуство дводомости које носе Кундерини књижевни јунаци као животни терет, али и као вид освојене слободе. Покреће се и питање прихватања суживота поред другог и другачијег, као и тема средњоевропског идентитета. Теоријско полазиште представљају радови Ивана Доровског о билитерарности, Хелене Коскове о егзилној књижевности и промишљања из области интеркултуралне компаративистике.

Кључне речи: Милан Кундера, билитерарност, дводомост, носталгија, идентитет.

¹ korda@verat.net

Чешки југослависта Иван Доровски (Ivan Dorovský, 1935–2021) посебно разматра појаву емиграције, миграције, егзила, изгнанства и дијаспоре наглашавајући да се ови појмови у књижевности и историји књижевности неоправдано изједанчавају. Сматра да аутори, који су стицајем одређених животних околности - идејних, економских, политичких и других, доживели промену стваралачког идентитета и на тај начин прешли из једне националне књижевности у другу. Тиме представљају веома важну појаву у свим националним књижевностима. На овај начин аутори постају дводоми, али и билитерални. Са посебном пажњом Доровски проучава ове факторе који одређују интерлитерарни процес и повезује их у тетраду егзил – дводомост – билингвизам – билитералност (Dorovský, 1999: 161–164).

Под билингвалним или полилингвалним, Доровски подразумева оног аутора који своја дела пише на два или више језика. Билингвализам ствара основу за дводомост, али је и не подразумева. Он може бити једносмеран или двосмеран, као и потпуни или повремени. Исти аутор сматра да су једносмерни билингвални аутори они који су поред матерњег језика морали да овладају и другим језиком који је углавном административни језик средине у којој живе (на пример, припадници националне мањине). Двосмерни билингвизам представља случај када би већински припадници једне земље овладали неким од језика мањина, али тај случај је ипак редак. Као трећи тип билингвалности, Доровски наводи и тзв. „делимични“ билингвализам, и ту за пример наводи ауторе који своја научна дела пишу на једном језику, а прозна дела на матерњем. „Билингвални аутор може да започне свој ауторски рад на једном језику (притом то не мора по правилу да буде матерњи језик), а затим да у свом даљем стваралаштву настави да пише другим језиком (то може бити и матерњи језик)” (Dorovský, 1991 : 19). Према Доровском, фактори који утичу на билингвалност аутора могу бити и народна традиција, етничка припадност и језик. Живећи у другим срединама аутори се наслањају на своје културно и историјско наслеђе и уколико успешно савладају језик, културу и традицију нове средине, аутоматски постају део две националне књижевности. Овим Доровски допуњава схватање Диониза Ђуришина о регионалној и географској билингвалности и тако истиче да је она, као и дводомост, могућа и међу удаљеним културама.

Даље, према ставовима И. Доровског, способност комуникације странца са новом средином захтева усвајање језика нове средине. С тим је повезано питање народног идентитета, народног менталитета и карактера. Дакле, језик је повезан са народом, са емиграцијом, егзилом, имиграцијом, миграцијом. А то је увези са билингвизмом, билитерарношћу и дводомошћу, које чине основу народног идентитета спојеног са језиком (Dorovský, 2020: 72).

По речима чешке књижевне историчарке Хелене Коскове (Helena Kosková, *1935), чешки писци у егзилу прошли су кроз постепени процес потраге за „бикултурним идентитетом“, тј. у свом стваралаштву, које је настајало у егзилу, кретали су се на граници између две или више култура (Kosková, 2010:121–130). Један од главних чинилаца конфронтације ових чешких писаца са новом средином представљала је промена књижевног језика у новој средини, али и њихов лични доживљај другачијег културног кода који је требало да присвоје.²

Ако бисмо поменула размишљања о билингвалности и дводомости применили на стваралаштво чешких аутора који су стварали у егзилу, као најбољи пример издваја се писац Милан Кундера (1929–2023). Педесетих година објавио је три збирке песама и неколико позоришних комада, збирку прича *Смешне љубави* (Směšné lásky, 1968) и роман *Шала* (Žert, 1967), који га је прославио. Следећи романи *Живот је другде* (Život je jinde, 1969) и *Опроштајни валцер* (Válčík na rozloučení, 1976) нису могли да буду објављени у Чехословачкој, већ у Француској, захваљујући чему је добио позив да предаје на Универзитету у Рену, где и одлази 1974. година. У следећих десет година објављује два романа *Књигу смеха и заборав* (Kniha smíchu a zapomnění, 1979) и *Неподношљиву лакоћу постојања* (Nesnesitelná lehkost bytí, 1984), које је написао на чешком и који су постали међународни бестселери. Од половине осамдесетих почиње да пише на француском језику.³ Тиме је постао билингвалан, али и дводоми писац.

У својим романима, поред вишеслојних егзистенцијалистичких питања,⁴ бави се и проблемом изгнанства, егзила, емиграције и дисидентства. Посвећује се и феномену дводомости, под којим се подразумева проблем колебања између колективног и личног идентитета, али и проблем носталгије, сећања и заборав. Кундера никада није сматрао да је дисидент. Убрзо пошто је почео да живи у Француској био је лишен чехословачког држављанства и постао је егзилант. Управо тада је схватио „да је за своје нове пријатеље, познанике и суседе, али и за читаоце, човек ниодкуда, долази из мале источноевропске земље у којој се говори језиком који личи на руски, а вероватно се и пише ћирилицом“ (Kaczorowski, 2023: 33).

² О овоме више у: Корда-Петровић, Александра. Чешки писци о трауми егзила. In: Brezozowska, Z. at. (Eds.), *Migrations in the Slavic Cultural Space. From the Middle Ages to the Present Day*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2022, 277–288.

³ О рецепцији дела М. Кундере у нашој средини више у: Кочевски, Ивана. Кундерине српске рефлексије. In: *Од Мораве до Мораве 2*. Нови Сад: Матица српска /Матица моравска, 2011, 311–340.

⁴ Више у Кочевски, Ивана: *Егзистенцијализам у делима Милана Кундере* (2008), рукопис докторске дисертација доступан у библиотеци Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду.

У скоро свим романима написаним у Француској⁵ анализира се траума и искуство дводомости које носе Кундерини књижевни јунаци као животни терет, али и као вид освојене слободе. На примеру његових романа писаних на чешком језику *Књига смеха и заборав* (*Kniha smíchu a zapomnění*, 1979) и *Неподношљива лакоћа постојања* (*Nesnesitelná lehkost bytí*, 1984), као и на примеру романа *Незнање* (*L'Ignorance*, 2000), написаног на француском, издвајамо феномен дводомости као носећи проблем са којим се сусрећу Кундерини јунаци у додиру са новим окружењем.

Потрага за идентитетом

Роман *Књига смеха и заборав* (1979) необичне је структуре. Састављен је од седам независних поглавља. Кундера га дефинише као „роман варијација“. Истакао је да је то роман о смеху и забораву, о забораву и о Прагу. Писао га је после напуштања Чехословачке и написан је на чешком језику. Четврто поглавље књиге названо је „Изгубљена писма“. Главна протагонискиња је Тамина, која са супругом Миреком илегално напушта Чехословачку. Пошли су преко туристичке агенције на групно путовање у Југославију, па су преко Аустрије побегли на Запад. Убрзо супруг умире и она остаје сама у неименованој земљи, за коју претпостављамо да је Француска, јер Тамина ради као конобарица у кафеу у коме се служи калвадос, а њени саговорници имају француска имена. Аутор као наратор на почетку ове приче обраћа се директно читаоцу: „Да, добро сте запазили: удаљени Праг називам његовим именом, а град у којем се догађа моја прича остављам у анонимности. Доиста, протурјечим свим законима перспективе, али не преостаје вам ништа друго него да се помирите с тиме“ (Kundera 1982: 91). Тамина живи заробљена у прошлости. Очајава што успомене на мужа, али и на претходни живот у Чехословачкој, почињу да бледе: „Опсег њеног постојања само је оно што види ондје далеко иза себе. Како се њена прошлост смањује, нестаје и расплињује, тако се и Тамина смањује и губи обресе [...] Јер, ако се сруши климава градња успомена, као лоше подигнут шатор, од Тамине ће остати пука садашњост, та невидљива точка, то ништа што полако пуже према смрти“ (Kundera, 1982: 98–99). Због тога очајнички настоји да дође до писама и записа који су остали закључани у фиоци прашког стана. Писма ће јој помоћи да прецизно реконструише своју прошлост, проживљене догађаје и осећања. Као емигранткиња, сама не може да отпутује у Праг. Рођаци који су тамо остали не придају значај њеним молбама, а познаници из нове земље не схватају дубину њене потребе. Тамина је препуштена забораву. Не може и не жели да се врати у

⁵ Реч је о романима *Успоравање* (*La lenteur*, 1993), *Идентитет* (*L'Identité*, 1995), *Незнање* (*L'Ignorance*, 2000) и *Празник безначајности* (*La Fête de l'insignifiance*, 2013).

своју земљу (тамо су сви издали њеног супруга, а својим повратком и сама би га издала), али у новој земљи нико је суштински не разуме. Лакше могу да схвате како јој је стало да врати своја писма политичке садржине, него важност „безначајних“ интимних забелешки. Лакше разумеју да је побегла од политичког прогона, него од осећања немира и буке. Она је за нове познанике само странкиња која носи тајанствено искуство и виде је као усамљену удовицу: „Тамина је одавно схватила да мора поједноставити свој живот ако га жели учинити схватљивим овдашњим људима [...] Људи су јој често говорили што они сами мисле о њеној земљи, али за њено искуство нису се занимали“ (Kundera, 1982: 107). Када је напустила своју земљу осетила је олакшање оличено у тишини и опуштености. Када јој је супруг умро, осетила је носталгију и закључала се у свој властити свет: „Саградила је своју прошлост емигранткиње и удовице као небодер лажног поноса, с којег је гледала на све“ (Kundera, 1982: 127).

Теми сећања и заборава Кундера се посвећује у већини својих романа. Памћење, оно историјско или лично, за њега је крхко, склоно нестајању, ретуширању или намерном уништавању, „исто као што је Клементис, када је пао у политичку немилост, обрисан са фотографије на којој стоји поред комунистичког вође Клемента Готвалда, али његова шубара, коју је брижно ставио вођи на главу, остала је и на ретушираној фотографији“ (Kundera, 1982: 7). Већина његових јунака који пате од носталгије заправо се боре против заборава.

Тереза и Томаш, протагонисти романа *Неподношљива лакоћа постојања* (1984), одлазе у Швајцарску, али Тереза се у туђини осећа усамљено и уплашено: „Живети у туђини значи кретати се у празном простору високо изнад земље без заштитне мреже коју човјеку осигурава његова властита земља, у којој има породицу, колеге и пријатеље, где се лако може споразумјети са сваким на језику који зна од дјетинства. У Прагу је само срцем зависила од Томаша, а овдје је зависила од њега у сваком погледу. Кад би је оставио, шта би се догодило с њом? Зар треба да проведе читав живот у страху да ће га изгубити?“ (Kundera 1986: 96). Тереза, а после и Томаш, враћају се у домовину не због носталгије, већ због осећања љубавне издаје и принципа верности.

Питање издаје и верности у овом роману продубљује се кроз лик Сабине, уметнице која живи у Швајцарској и у љубавној је вези са ожењеним странцем. Он у Сабини види егзотичну егзиланткињу: „Кад му прича о себи и својим пријатељима у Чешкој, Франз чује ријечи затвор, прогони, тенкови на улицама, емиграција, леци, забрањена литература, забрањене изложбе и осећа неку чудну завист спојену с носталгијом“ (Kundera, 1982: 124). Из његовог западњачког комфора и летаргије буди га представа Сабинине домовине као револуционарне илузије „где живот тече у великом мјерилу ризика, храбрости и смртне опасности“ (Kundera,

1982: 125). С друге стране, Сабина не воли ту драму која се везује за њену домовину, нема потребу да се виђа са својим сународницима: „А зашто бих се, у ствари, састајала с Чесима? Шта је везује с њима? Домовина? Кад би сваки од њих рекао шта замишља кад каже Чешка, слике које би се појавиле биле би сасвим разнородне, без ичега заједничког. Или култура? А шта је то? Глазба? Дворжак и Јаначек? Да. Али шта ако Чех нема смисла за глазбу? Везе се нагло расплињују“ (Kundera, 1982: 118). Након што је напустила љубавника и Женеву, Сабина у Паризу размишља како ју је до сада свака издаја испуњавала узбуђењем и радошћу, издају је доживљавала као авантуру (одлазак из домовине, напуштање љубавника и Женеве), али онда је осетила празнину. Наратор поставља питање: „Али шта ако је управо та празнина била циљ свих њених досадашњих издаја?“ (Kundera, 1982: 145). Сабина је Кундерина јунакиња која је оличење неспутаности и личне слободе коју на крају проналази у празнини. Сабинин револт против комунизма није био етичког, већ естетског карактера (Kundera 1982: 295). Сабина је комунизму замерала кич. Али тај кич препознаје и код америчког сенатора и у америчком друштву, они су настојали да је представе јавности као мученицу из комунистичке земље, користе кич пароле против комунизма. Сабина воли Америку „али само оно што је на површини. Оно што је испод површине за њу је туђи свијет. Нема доље ни дједа, ни стрица. Страхује од помисли да ће је затворити у лијес и спустити у америчку глину“ (Kundera, 1982: 326).

Кундерини романи писани на француском језику представљају засебну целину. У њима романописац шири круг својих тема, хоризонти његових размишљања су шири, али га не напушта мисао и дилема о „Великом повратку“. Ову мисао посебно разрађује у роману *Незнање* (2000), који започиње разматрањем значења речи повратак, носталгија и туговање. Све започиње причом о Одисеју, који је „највећа луталица свих времена, уједно и највећи носталгичар“ (Kundera, 2000: 7). Кундера наглашава да је Одисеј између слатког и удобног живота у туђој земљи и неизвесног повратка кући, изабрао повратак. Судбини Хомеровог Одисеја, Кундера супротставља судбине Ирене и Јозефа. Ирена и њен муж Мартин после напуштања своје земље имали су кошмарне снове о повратку у родну земљу. На једној страни осећај несносне носталгије, а на другој панични страх од повратка: „Исти редитељ несвесног који јој је дању слао делиће родног пејзажа као слике среће, организовао је ноћу застрашујући повратак у ту исту земљу. Дан је био обасјан лепотом остављене домовине, ноћ ужасом повратка у њу. Дан јој је дочаравао изгубљени рај, ноћ – пакао из кога је побегла“ (Kundera, 2000: 13). После двадесет година проведених у Паризу, сада већ као удовица, Ирена свом партнеру Густаву не може да објасни да не жели никакву везу са родном земљом, да је њен дом сада у Паризу. Приликом путовања у Праг, долази до случајног сусрета

са Јозефом који је емигрирао у Данску. Исто као Ирена, ни он не осећа да припада родној земљи: „У његовом одсуству нека невидљива метла прешла је преко доживљаја из његове младости и помела све што му је било блиско“ (Kundera, 2000: 35). Јозеф и Ирена су „грешни“ емигранти који не осећају носталгију. Ирена је отуђена од мајке и некадашњих другарица, Јозеф уништава гимназијски дневник који га подсећа на давно заборављена осећања. Кундера се пита: „Да ли је његово сећање изгубило свој штетни утицај у другој земљи? Да: јер тамо Јозеф није имао ни разлога, ни прилике, да се бави сећањима на земљу у којој више не живи, таква је законитост мазохистичког памћења: чим неки део живота почне да тоне у заборав, човек се отресе онога што не воли и постаје лакши, слободнији“ (Kundera, 2000: 49). Писац нам открива математички парадокс носталгије: она је најснажнија у првој младости када је обим доживљеног потпуно безначајан. После пуно година проведених ван домовине, Ирена и Јозеф, свако са својом независном животном судбином, сада имају потпуно отворен пут за „Велики повратак“. Јозеф то дефинитивно не жели, чак приликом посете родној земљи уништава све трагове своје прошлости и успомена, док Ирена преживљава одређену врсту закаснелог опроштаја од родног Прага. Њихов однос према напуштеној домовини читава се и кроз однос према матерњем језику. Ирени је француски језик постао „свакодневни језик, њен једини језик“ (Kundera, 2000: 61) и чак је постао релевантан фактор у партнерском односу са Густавом, који је Швеђанин и лошије од ње влада овим језиком, тако да она у вези доминира, док се у Прагу језик овог пара променио на енглески, што мења и равнотежу у њиховом односу. Јозеф је са својом покојном женом комуницирао само на данском, дански је постао њихов интимни језик, међутим, са другима је био приморан да се труди како би се правилно изражавао. Приликом посете домовини, он осећа олакшање: „...говорио је као да има крила и први пут од свог доласка био је срећан у тој земљи и осећао ју је као своју“ (Kundera 2000: 97). Чешки је језик његове Итаке и „само на том језику, из његових дубоких корена, прелази у њега узбуђење многих нараштаја“ (Kundera, 2000: 110). Ипак, када га Ирена упита „Кад кажеш код куће, мислиш...“, он одговара: „У Данској“ (Kundera, 2000: 97).

У овом роману, Кундера покушава да разреши парадокс дводомости који као терет носе његови јунаци. На једном месту читамо закључак наратора: „Већ и сама реч домовина, у узвишеном и осећајном смислу те речи, везана је за релативну краткоћу нашег живота који нам оставља премало времена да можемо да се вежемо за другу земљу, за друге земље, за друге језике“ (Kundera, 2000: 75). Ипак, његова јунакиња Ирена доживљава „Велики опроштај“ са градом „који воли више од осталих и који не жели поново да изгуби, већ само да стекне право на живот“ (Kundera, 2000: 85). У Прагу Ирена осећа налет давних емигрантских кошмара, осећа

страх да ће пристати да поново остане у том граду који је спутава и гуши. С друге стране, Јозеф осећа да би повратком у домовину издао успомену на покојну супругу, али и спокојни живот који је са њом изградио.

Неоспорно је да питања „Великог одласка“, „Великог повратка“, „Великог опроштаја“ и осећања дводомости Кундера тумачи кроз судбине и најинтимнија осећања својих књижевних јунака. Међутим, њихове судбине и осећања у великој мери су конструисана на основу ауторовог искуства и личних ставова. Иако је можда довољно ослонити се на ауторову биографију која потврђује чињеницу да се Кундера није вратио у Чешку после слома комунизма, иако су му обећаване ловорике и свечани „Велики повратак“, његове ставове можемо потврдити у есејима које пише у првој деценији овога века. Тако у есеју *Ослобађајући егзил према Вери Линхардовој*, Кундера се отворено диви изјави познате чешке књижевнице која је 1968. напустила земљу и отишла заувек да живи у Паризу. Говорећи о проблематици егила, Линхартова је изјавила да су прогнани у егзилу често умели да преобразе своје изгнанство у ослобађајући одлазак „негде другде, обавезно у непознато, а отворено за све могућности“. Кундера узвикује: „Очигледно, она је хиљаду пута у праву!“ (Kundera, 2009: 103). У вези са тим писац поставља питање како бисмо другачије објаснили чињеницу да после слома комунизма готово ниједан од значајних уметника који су емигрирали није пожurio да се врати у земљу. Одобрава и изјаву Линхартове да писац није заробљеник само једног језика. За Кундеру је то ослобађајућа реченица: „Када Линхартова пише на француском, да ли је она и даље чешки писац? Не. Да ли онда постаје француски писац? Не, ни то. Она је другде. Другде, као што некад беше Шопен, другде као, касније, Набоков, Бекет, Стравински, Гомбрович, сваки на свој начин“ (Kundera, 2009: 104).

Кундерин средњоевропски идентитет

Данас се Милан Кундера означава као чешко-француски писац. Пола живота провео је у Чехословачкој, другу половину у Француској. Половину свога дела написао је на чешком, другу половину на француском. Међутим, у духу Кундериног парадокса, није све тако једноставно. У својим романима, али и у есејима, писац децидирано одбија стереотип о патетичној саосећајности према људима који су протерани из своје земље, као и клише да се „индивидуа сматра власништвом њеног народа“ (Kundera, 2009: 104). Кундерина размишљања о индивидуалном и колективном идентитету излазе из национално-политиколошког дискурса и прелазе у раван књижевно-филозофског размишљања (Zelenka, 2015: 29). Овде се мисли на пишчево схватање средњоевропског идентитета, чији су

носиоци управо поменути књижевни јунаци. Идентитет Тамине, Терезе, Томаша, Сабине, Ирене или Јозефа можемо схватити као дводоми. Они носе у себи кодове родне земље зацртане у сећањима, младалачком искуству и матерњем језику, али истовремено дубоко су укоренењени у идентитет нове домовине усађен кроз нова искуства, другачије спознаје и нови усвојени језик. Можемо их назвати и апатридима, људима без домовине. Они не припадају ни тамо, ни овде. Према Кундериним речима „они су другде“. Ипак, спаја их исто искуство „Великог одласка“ и немогућност „Великог повратка“. Спаја их и снажан осећај да околина не схвата разлоге због којих су отишли, ни због чега се (не)враћају. На исто неразумевање наилазе и у завичају, али и у новој домовини.

Слом властитог идентитета Милан Кундера доводи у везу са егзистенцијалним искуством Европљанина, чија су младост и зрелост припадали периоду када је његова земља постала провинција совјетске империје. Чешка, из перспективе традиције и културе представља европски Запад, из географске перспективе Средњу Европу, а из политичке перспективе од 1945. сврстава се у Источну Европу (Kundera, 1984). Сусрет са одређеним типом западне игноранције ове чињенице навео је Кундеру да се осећа као средњоевропљанин (Kaczorowski, 2023: 33–35). Да је Средња Европа нешто више од географског појма, Кундера је писао у есеју *Отети Запад или трагедија Средње Европе* (*Únos Západu aneb tragedie střední Evropy*), који је прво објављен у француском часопису *Le Débat* (1983), а затим у часопису *The New Review of Books* (1984).⁶

Кундера је у овом есеју артикулисао два зајамно независна феномена: први је општи осећај исцрпљености дефиниције хладноратовског конфликта као идеолошког и друго, феномен носталгије за хазбуршким, а посебно бечким „крајем века“, са свим његовим уметничким и интелектуалним иновацијама. Кундера ту издваја појам „малог“ народа, као „неподразумевајућег“, за њега је то народ „чија егзистенција може у било ком тренутку нестати и тога је свестан“ (Kundera, 2024: 57). Средњоевропски народи, по Кундери, могу јасније да идентификују европске основне вредности и осетљивији су на њихово одумирање

⁶ Кундера у овом есеју пише о сумраку западне културе која је Средњу Европу препустила Истоку. Био је то пише одговор на игнорисање традиције и културе Средње Европе под којом сматра Чехословачку, Пољску и Мађарску, бивше територије Хабзбуршке монархије, које су после Другог светског рата препуштене совјетској идеологији. Полазна тачка пише концепције Средње Европе је одбијање надменог става Запада (Француске, Немачке и Енглеске) да су само они носиоци европског идентитета. Кундера подсећа да се европски модернизам родио у Средњој Европи, дакле и у Чешкој. Из Чешке и Моравске потичу најбољи мислиоци и уметници 20. века: Фројд, Хусерл, Кафка. Са Бечом су били повезани Лудвиг Витгенштајн или Роберт Мусил. Кундера сматра да су његови савременици, чешки, пољски и мађарски писци настављачи ових традиција, а сада су принуђени да емигрирају (Kaczorowski 2023: 34).

(Barša/Slačálek, 2023: 38). Као главне одлике средњоевропејства Кундера наводи скептицизам и (само)иронију, помоћу којих успевају да превазиђу егзистенцијалну сумњу у значај „велике“ историје, а пре свега неповерење у лични осећај ниже вредности (Zelenka, 2015: 30).

Овдесеможемоослонити инапознату теорију Диониза Ђуришина који уводи појмове културног ареала, међукњижевног центризма и схватања појма светске (универзалне) књижевности (Ђуришин, 1999). Из тог угла, књижевну мапу Европе, па и средњоевропски ареал, чине поликњижевни историјски системи који проистичу из мноштва различитих језика, али и политичких и идеолошких формација. Савремена интеркултурална компаратистика, у Чешкој оличена у ставовима Иво Поспишила и Милоша Зеленке, истражује и упоређује књижевно стваралаштво географских региона, који се истовремено сматрају за књижевне или културне ареале и које се не везују за језичко-етничке баријере и политичке границе држава. Управо у том дискурсу можемо тумачити мотив дводомости у романима Милана Кундера. Идентитет његових књижевних јунака не треба тражити у националним и географским границама, већ у сфери књижевно-симболичних размишља о индивидуалном и колективном идентитету. Као што и сам писац Милан Кундера својим делом припада европској интелектуалној и књижевној баштини оличеној у средњоевропском културном идентитету са снажним ослоном у француској култури, тако и његови књижевни јунаци носе индивидуални идентитет који се тешко може ограничити националним оквирима.

Литература

- Barša, P., Slačálek, O. (2023). Unesený Západ po čtyřiceti letech. *Host*, č. 7, 36–39.
- Dorovský, I. (1991). Ještě o bilingvalismu, biliterárnosti a dvojdomnosti. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, D/38. Brno: Filozofická fakulta, 19–25.
- Dorovský, I. (1999). O „pomezích“, dvojdomých a biliterárních tvůrcích. In: Dorovský, I. (Ed.), *Studie z literárněvědné slavistiky*. Brno: Masarykova univerzita, 161–165.
- Dorovský, I. (2002). O bilingvalismu, biliterárnosti a dvojdomnosti. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, X/5. Brno: Masarykova univerzita, 45–52.
- Dorovský, I. (2005). Některé aktuální otázky současné literární vědy. *Slavistika* IX, 54–63.
- Dorovský, I. (2020). Jazyk a slovo. In: Štěpánek, V. (Ed.), *Ivanu Dorovskému ad honorem*. Brno: Masarykova univerzita, 71–82.
- Ђуришин, Д. (1999). *Шта је светска књижевност?* Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића. [Прев. М. Дудок].
- [Ђуришин, Д. (1999). *Šta je svetska književnost?* Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Prev. M. Dudok].

- Kaczorowski, A. (2023). Kunderův agregát. *Host*, č. 7, 33–35.
- Kosková, H. (2010). Čeští spisovatelé na rozhraní dvou kultur. In: Jungmannová, L. (Ed.) *Česká literatura rozhraní a okraje*. Praha: Univerzita Karlova, 121–130.
- Zelenka, M. (2015). Střední Evropa jako pojem a problém srovnávací literární vědy (koncepce a přístupy). In: Zelenka M. at. (Eds.), *Středoevropský areál ako kulturný fenomén*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 11–55.

Извори

- Kundera M.(1982). *Knjiga smijeha i zaborava* . Zagreb: Zora. [Prev. A. Goldstein, D. Ruljančić].
- Kundera M. (1986). *Nepodnošljiva lakoća postojanja*. Sarajevo: Veselin Masleša. [Prev. N. Kršić].
- Kundera M. (2000). *Neznanje*. Beograd: Stubovi kulture. [Prev. M. Avramović-Uaknin].
- Kundera M. (2009). *Susret*. Beograd: Arhipelag. [Prev. S. Veselinović].
- Kundera M. (2024). *Oteti Zapad ili tragedija Srednje Evrope*. Beograd: Laguna. [Prev. M. Vuković].

TWOHOMENESS AS A MOTIVE IN MILAN KUNDERA'S NOVELS

S u m m a r y

In his novels, Milan Kundera focuses, among other things, on the phenomenon of twohomeness, which implies the problem of wavering between collective and personal identity and the problem of nostalgia, remembrance and oblivion. The identity of Kundera's literary heroes in novels *The Book of Laughter and Forgetting*, *The Unbearable Lightness of Being* and *Ignorance* may be seen as having two homelands. In themselves, they carry the code of their homeland engraved in their memories, youthful experiences and their mother tongue. Still, they are also deeply rooted in the identity of their new homeland, implanted through new experiences, different knowledge and newly adopted language. We may also call them apatrides, stateless people. They belong neither here nor there, in Kundera's words, "they are elsewhere".

The identity of these literary heroes should not be sought within national and geographical boundaries but in the sphere of literary and symbolic reflection on individual and collective identity. As the writer Milan Kundera, with his literary work, belongs to the European intellectual and literary heritage embodied in the Central European cultural identity with a strong reliance on the French culture, his literary heroes also have individual identities that national outlines can hardly limit.

Keywords: Milan Kundera, biliteracy, twohomeness, nostalgia, identity.